

МИХАИЛ ВИДЕНОВ

**ПО НЯКОИ ТЕРМИНОЛОГИЧНИ ВЪПРОСИ НА
СОЦИОЛИНГВИСТИКАТА**

MIHAIL VIDENOV

ON SOME TERMINOLOGICAL ISSUES IN SOCIOLINGUISTICS

(Abstract)

As a new field of study, sociolinguistics relies both on newly coined terms and on borrowed specialized terminology from sociology and traditional linguistics. The needs of sociolinguistics require that the meaning of the borrowed terms should be expanded or narrowed. The paper presents some dialectology terms and how their meaning is modified in order to satisfy the terminology needs of sociolinguistics. The analysis focuses on terms from both traditional territorial dialectology and social dialectology. The terms are commented in regard to the terminology system of Bulgarian linguistics.

Keywords: dialect, dialect group, speech variety, patois, interdialect, mezolect, jargon, argot

Социолингвистиката е сравнително ново научно направление, макар че по отделни нейни проблеми, смятани днес за централни, е разсъждавано и е работено много отдавна в други гранични науки. Поради концентрацията на вниманието върху различни страни на едни и същи явления в хуманитаристиката темите на различните клонове на знанието много често се преплитат така, че е трудно да се прокарат резки граници между тях. Това е особено характерно за социолингвистиката, интегрирала понятия, термини и методи от по-стари науки, каквито са социологията и езикознанието. За нейно начало формално се приема появата на студията на Х. Къри през 1952 г. (Curie 1952: 39–47), но по-внимателният исторически поглед ни показва, че теми като *билингвизъм*, *езикова ситуация* и под. са разглеждани още в древността и особено през Средновековието. В т.нар. природни (или точни) науки в това отношение нещата стоят по-определено: обикновено там се знае не само началото на поставяне на научния проблем, но и името на учения, в чиито разработки той е дефиниран. По една похвална традиция след това явлението носи името на съответния учен.

Във връзка със застъпването на периметри на научна тематика в обществените и хуманитарните науки се поражда динамика в терминотворчеството, за да се означаи спецификата на явленията, които на пръв поглед можем да определим като едни и същи. И друг път сме подчертавали, че например терминът *езикова ситуация*, сега основен в макросоциolingвистиката, е извикан на живот още през Средновековието, за да обслужва колониалната политика при обяснението на системата от езикови средства за комуникация в завоюваните страни (Виденов 2000: 195–200). В онази епоха той е обхващал важни въпроси за улеснение на колонизаторите да мотивират методите за асимилация и е принадлежал на политическата география. Подобни примери могат да се приведат в изобилие.

При всяка транспозиция неминуемо настъпва усъвършенстване и специализация на значението, които се движат в две основни посоки: (1) стесняване на значението или обратно (2) разширяване на първоначалното значение. Наблюдава се и трето положение: силно променено значение, което се откъсва от първоначалната научна дефиниция. Бурното развитие на науката през XX и особено сега, в началото на XXI в., ни показва едно видимо заемане на термини от една наука в друга. Основният обмен е между природните науки – от една страна, и обществените – от друга. Предпоставка за това движение на термини е взаимната връзка между явленията в природата.

Научните търсения и описания по принцип са дело на много учени и поради това често пъти несъзнателно се нарушава изискването за единна терминология: обикновено в даден център явлението е означено по един начин, а в друг научен център – по друг. Намесва се и разноезичието, защото сега наука се създава практически на всички национални стандартни езици. Така възниква една нежелана *терминологична синонимика*, която е препятствие в комуникацията между учените. Този ефект обикновено се проявява като последица от посочените причини, но практиката показва и една друга цел: чрез нарочната употреба на синонимни термини се прави спекулативен опит да се създаде видимост в научната общност за откритие на ново явление. Този, който умишлено преназовава явленията, в крайна сметка иска да се запише като откривател и да получи ореол на първопроходец. Става въпрос за своеобразен *снобизъм*, характерен за маниаченни псевдоучени.

През Средновековието и първите десетилетия на Ренесанса, когато латинският е общият език на науката, извор на термини е старогръцкият, но с такава цел се използват и думи от латинския език. Такава старинност днес ни демонстрира медицината, която ни дава представа за всеобщата практика през старите векове. Именно Ренесансът демократизира терминотворчеството, допускайки създаване на термини и чрез словообразуването в съответните *живи езици*, на които по-късно става възможно да се пише по научни въпроси. Първоначално бил привилегирован френският

език и неговата хегемония продължава през целия XIX и първата половина на XX в., когато тази функция се поема от английския език.

Обект на разглеждане в тази наша работа са някои *социолингвистически термини*, чието развитие в известна степен илюстрира общата динамика през последните десетилетия. За конкретната цел на нашето описание трябва да започнем по-отдалече и да се насочим към *диалектологията*, т.е. към науката за особеностите в териториалното членение на един език. Основният термин там е *диалект*, извикан на живот, като за основа е взета старогръцката дума със същото значение *διλεκτος*. Той има международна употреба. В славистиката наред с него се използва и синонимното название *наречие*. В немската лингвистика от самото начало се използва названието *Mundart*, което у нас се превежда с *говор* и се използва синонимно с *диалект* и *наречие*. Във френската лингвистика се използва терминът *patois*. С развитието на българската диалектология (своеобразен връх в това отношение е периодът 1950–1970 г.) в употреба влизат всички изброени тук термини, но им се придават *различни нюанси* на значението. Така например с *диалект* се означава териториална разновидност изобщо, но *говор* се използва повече за означаване на по-малка териториална диалектна единица. За означаване на група говори с близка структурна характеристика се използва терминът *наречие* (в българската диалектология например се говори за *източнобългарско* и *западнобългарско наречие* като синоним на понятие за всички източни и съответно всички западни говори). Специализиран е и терминът *патоа* за означаване на диалектните разновидности на един език, който няма своя книжовна форма на съществуване (напр. ромските разновидности се означават като *патоа*). В нашата диалектология не се използва терминът *койне* (старогръцки *κοινή*), използван в старогръцки за назоваване на общ диалект, изместил другите диалекти на даден език и станал средство за обща комуникация с по-представителна функция. В някои славянски страни той се използва и сега (например в Чехия служи за обяснение на съществуващата и днес *obecná čeština*, възникнала там върху основата на пражкия градски говор) (Hronek 1972). С течение на времето в научните търсения у нас се установява, че има нужда от термин, който да маркира част от явлението, означавано като *говор*. Така бе създаден терминът *подговор*. Имаме и термин за индивидуалната реч на едно отделно лице, образуван също със старогръцки съставки – *идиолект*.

В класическия арсенал от термини на диалектологията важно място заемат двусъставните названия. Пример за това може да бъде терминът *преходен говор*. С него се отбелязват случаите на междинност. Много рядко в природата ще срещнем сродни явления с рязка граница помежду им. Така е и при диалектните групи. Между диалектите на даден език или на родствени езици обикновено са се оформили такива диалекти, в които са налице определени елементи и на двата гранични диалекта (езика). В наша-

та диалектология е прието те да се наричат *преходни говори* и този термин беше широко използван от Ст. Стойков за означаване на явления в балканската диалектна област и най-вече като научно название на говорите между българския и сръбския език (Стойков 1993). Някои представители на научната общност у нас видяха в този термин двусмисленост и му придадоха политическо значение, тълкувайки го като преход на българския език към сръбския, а не като израз на съществуващата междинност. Сега е наложено друго название – *погранични говори*, което също е неточно, ако вземем предвид етимологията на съставките му.

Теренната социолингвистика отчита естествените контакти между населението и прави опит да внесе ред в спора между диалектолозите чрез лансиране на термина *интердиалект*, който може да се преведе като *междинен диалект*. Тук му е мястото да обърнем внимание, че в терминологията етимологизирането е на по-задан план: на първо място е научната дефиниция, с която въвеждаме съответното научно название. Терминът *интердиалект* чрез уговорка може да означава: (1) преходен тип говор между ареалите на два говора, т.е. така, както това е направено от Ст. Стойков при означаването на явления в балканската област; (2) преход между диалектите на два родствени езика, какъвто у нас е случаят между българските и сръбските диалекти (наличие на членна морфема и в същото време наличие на обща косвена падежна форма за имената от ж. род, ед. число, както и наличие на вокал /ъ/ и в същото време рефлекс на стб. ѡ като вокал /у/ и т.н.); (3) преход между определен диалект и книжовния стандарт.

Когато един термин стане многозначен, а в случая той е дори тризначен, научното общуване сериозно се затруднява, защото винаги трябва да се уточнява с кое значение се използва. За да избегнем това, в нашите работи по социолингвистика сме въвели един друг термин за междинността между диалекта и книжовния стандарт: нарекли сме го *мезолект* (използвана е гръцката съставка *μεσος*-). Новото название е извикано на живот, защото този преход не лежи в хоризонталната плоскост на диалектите и не е породен от комуникативния контакт между носителите на два съседни диалекта, а е следствие от вертикалното разположение между диалекта като нисък битов традиционен език и книжовния език като представителен стандарт. Казано с други думи, породен е от *диглосията* и освен повишената комуникативна функция е носител на повишена престижност (за повече аргументация вж. Виденов 2013: 81–90). Традиционните териториални български диалекти по своята същност днес са се превърнали в мезолекти, които ние не познаваме.

При описание на българската езикова ситуация през Възраждането се наложи да въведем още един термин за означаване на градските говори в периода, когато все още липсва книжовен език. По своята същност това е висок по своя престиж говор, който беше наречен *акролект* (гръцки *ακρος* 'висок'). По принцип един от акролектите обикновено ляга в основата на

националния книжовен език. Ако речем да побългарим термина, трябва да го наречем *наддиалект*, но това създава проблеми в международното общуване. Само за пълнота тук ще подчертаем, че съвременният български национален стандарт възниква върху акролектите на подбалканските и балканските градове през Възраждането (Виденев 2000: 159).

Усложнена е терминологичната картина и в областта на *социалната диалектология*. Основното понятие там е *социоеклектът* в значение на езикова формация, която обслужва комуникативните нужди на определена социална група. Става дума за групи от хора, обединени по някакъв социален признак, който се характеризира с екстериториалност. Бидейки общо понятие, социоеклектът на практика съществува под формата на различни конкретни разновидности: професиоеклекти, жаргони, аргото и т.н.

Най-напред ще се спрем на термина *професиоеклект*, известен в нашата наука и като *професионален говор*. Едва ли е нужно да привеждаме дефиницията му, защото е ясно, че става дума за езиковите характеристики в комуникацията на лицата от определена професия. Там са налице специални думи за назоваване на материали, действия, инструменти, полуфабрикати и т.н., които за непосветения човек са неясни. Казано с други думи, те са част от професията. Специализирането на едно лице в дадено производство или в дадена дейност означава задължително овладяване на тази лексика. Като пример ще приведем речта на съвременните компютърни специалисти, където вече се наброяват няколкостотин специални думи, които в по-голямата си част са заети от английски език. Красноречив пример може да бъде и речта на лекарите, чиято терминология е базирана върху латинския език. Бурно развитие претърпя и речта на автомеханиците и монтьорите, за които се твърди, че боравят с около две хиляди названия на отделни части, възли и инструменти, свързани с обслужването на съвременните автомобили.

В социалната диалектология има опит за създаване на синонимия между термините *жаргон* и *сленг*. Първият термин е зает от френски (срв. *jargon*) и има голяма популярност като название на реч с преназоваване на предмети и действия откъм тяхната смешна и забавна страна. Жаргонът е присъщ на членовете на всички затворени общности и е свидетелство за определена вътрешна кохезия между тях. Става въпрос за средство, което служи за езикова забава (Армянов 1992). Напоследък като синоним се използва английският термин *сленг* (срв. *slang*), получен (според някои автори) от съчетанието *special language* (от първата съставка е взет първият звук, а от втората – първата сричка). Популярност има и обяснението, че /s/ е посесивната морфема при прилагателните, срв. *student's language*. У нас терминът *жаргон* обикновено се среща с определение и по този начин функционира като двусъставен, срв. *ученически жаргон*, *войншки жаргон*, *партиен жаргон* и т.н. Определението конкретизира социалната група на носителите. В историята на нашата социална диалектология е направен

опит названието *жаргон* да се замени с *говор* (срв. у Ст. Стойков: *софийски ученически говор*, Стойков 1946). Ако по-внимателно прочетем известната студия на Ст. Стойков, ще открием, че нейното първоначално заглавие е съдържало термина *тарикатски жаргон*. Сложната историческа обстановка в първите години след Втората световна война е наложила като по-неутрален термина *ученически говор*. Тук ще отворим една по-широка скоба, за да припомним на читателя, че философията през ония години оказваше силно влияние върху отделните частни науки със свои постановки, които не издържаха проверката на времето. Основното твърдение беше, че жаргонът е буржоазно явление и затова е негативна характеристика на съответната социална група. Жертва на тази постановка бяха учителите, на които им беше внушено да водят непримирима борба срещу носителите на такава реч. Като последица от философската постановка се появиха съчетанията *хулигански език* и *апашки език* т.е. правеше се характеристика на поведението на съответните носители. Нормалните двусъставни названия на явлението са *ученически жаргон*, *войнишки жаргон*, *спортен жаргон*, *студентски жаргон* и т.н., където първата съставка неутрално дефинира социалната група.

През последните 2–3 десетилетия терминът *жаргон* се среща все по-рядко и на негово място се използва англоезичният му еквивалент *сленг*. В англоезичната социолингвистика този термин се използва с двуяко значение: (1) социолект изобщо, и (2) жаргон. Това за нас създава неудобство. Известната наша специалистка по жаргоните Цв. Карастойчева първоначално използваше описателното название *младежки говор* (Карастойчева 1988), а в последните си разработки предпочиташе термина *сленг* и го употребяваше с означеното тук от нас второ значение (Карастойчева 2014: 106). За да се избегнат недоразуменията, по-добре е терминът *сленг* да остане само със значение *социолект*, т.е. с така означеното тук първо значение. Би могло, разбира се, този термин изобщо да не се използва, както постъпва в своите разработки Ст. Стойков (Стойков 1993: 352–355). Напълно неразбиране почива употребата на термина *апашки говор*, защото носителите на жаргоните са членове на затворени общности, но в никакъв случай не са задължително апаши или разбойници.

В една система от термини в социалната диалектология задължително трябва да присъства названието *арго* (от френското *argot*), което у нас се превежда като *таен говор*. Става въпрос за особеностите на средството за комуникация между членовете на общности извън закона: крадци, затворници, проститутки, сводници, мутри, наркомани, злосторници и т.н. Тук целта на използваните средства е да се скрие съдържанието на диалозите от непосветените. В зависимост от характера на затворената група аргото има много разновидности. Когато разглеждаме арготичната затворена група, трябва да отчитаме, че тя е *херметизирана*, т.е. в нея не се допускат случайни лица. Това прави проучването много трудно: пред външни за групата хора не се използва арготична лексика, а само елементи на

жаргона. Тук ще подчертаем, че по функция двете явления – жаргонът и аргото – са две различни неща, но между тях има преливност, т.е. елементи от едното явление преминават в другото. Съществува закономерност: когато дадено арготично средство премине в жаргона, то вече не е пълноценна арготична единица, т.е. настъпило е *деарготизиране*.

Тъй като тук нашата централна тема е терминологията, следва да отбележим, че в неспециализирания език именно аргото е мотивирало двусъставния термин *апашки език*, с който се означават както аргото, така и жаргонът. Това название съдържа в себе си лесно доловима пейоративност и поради тази причина не можем да го приемем за термин. Ще допълним, че една голяма част от арготичната лексика по произход е от ромските диалекти. Това е доказателство, че този етнос е излъчвал най-голям процент лица, занимаващи се с дейности в конфликт със закона.

Днес са заглъхнали т.нар. *пословечки говори*, на които още в края на XIX в. обръща внимание Ив. Д. Шишманов (Шишманов 1895: 15–18). Става дума за отделни срички като *пе*, *ку*, *лочо*, *кара* и под., които се поставят пред или след всяка сричка на думите. Това така затруднява възприемането от несвикналите лица, че арготизира целия изказ. Само като добавка към нашето описание ще споменем явлението *мещругански говор*, което е характерно за дюлгерите особено от областта на Родопите (Иванов 1974: 197–228). По принцип това е главно албанска лексика и е остатък от времето на Османската империя, в която строителите (дюлгерите) от балканския регион са били една професионална общност, независимо от етническият си произход. Мещруганският говор е вид арго, а не професионален лект. В онова време строителството на къщи се е извършвало в присъствието на стопанина и членове на фамилията му, които много често помагат при някои от операциите. Ако строителите е трябвало да си кажат нещо, без да бъдат разбрани от външните хора, на помощ е идвало това арго.

В нашата диалектология се употребяват синонимно и двата термина – *арго* и *таен говор*. Предпочитание има към описателното двусъставно название, което е базирано върху функцията на въпросната лексика. И пред двете названия обикновено стои определение, което уточнява социалния характер на херметизираната група, срв. *затворническо арго*, *сводническо арго*, *каналджийско арго* и под., както и *затворнически таен говор*, *своднически таен говор* и т.н. Терминът *арго* е по-професионален и се предпочита в лингвистиката.

Наблюденията показват, че в по-новото време с арготична функция се използват изучаваните в училище чужди езици. Това е отделна тема, която заслужава специално внимание: аргото е способ за комуникация, а не само специална лексика, както се смяташе от по-старите направления.

По своята същност аргото не е изцяло непозната за околните слушатели лексика. Обикновено това са общоупотребими думи, но с променено уговорено съдържание, известно само на посветените. Приели сме в този случай да говорим за *камуфлаж* или *камуфлажен език*. Твърде характерен

е за наркоманските среди и обслужва пласъорите и зависимите от наркотични средства. В нашата социоллингвистика бяха изнесени такива случаи, които външно на пръв поглед правят диалозите неутрални (Виденов 2007: 158-163). Пак ще повторим, че подобни наблюдения се правят трудно и обикновено се прибягва към т.нар. *включено наблюдение*, т.е. записите се осъществяват от членове на херметизираната група.

Няколко думи и за термина *социална диалектология*. Той е част от терминологията на по-старата школа, която разглеждаше извънкнижовните форми на езиково съществуване, разделени на две групи: (1) *териториални* диалекти и (2) *социални* диалекти. Тези названия бяха удобни за онова време, когато не се вземаше под внимание характеристиката на социалните групи и вътрешната динамика между тях. Териториалните диалекти са език на патриархалното село, което днес не съществува: там вече има няколко социални пласта. За най-младите представително средство обикновено е официалният разговорен стандарт, усвояван още в училище. Средното поколение, ако не е напуснало за повече време селото, по принцип е носител на местния мезолект. Традиционният териториален диалект характеризира речта на най-възрастните, които не са имали активен контакт с града и с носители на стандартния език. Следва да се отчита и образованието: образованите хора избягват диалекта, т.е. владеят го пасивно: разбират всичко, но речта им е освободена от контрастните диалектизми. При това положение класическият тип диалект се е превърнал в своего рода *социолект* и в такъв случай вече е станал обект на социоллингвистиката.

Още по-фрапиращ е случаят с названието *социална диалектология*. По принцип мястото на тази проблематика е в социоллингвистиката и съставката *диалектология* не е употребена правилно: двусъставното название би следвало да се замени с по-точния термин *социолект*, като се конкретизира какъв вид е чрез съответно прилагателно. За социална диалектология можеше да се говори преди десетилетия, когато социоллингвистиката още не бе набрала сили и там се разглеждаше строго традиционна лингвистична проблематика.

В заключение на тези бележки ще кажем **някои по-обща критични неща pro domo sua**. Очевидно е, че е изтекло времето на безкритичното заемане на термини от различните лингвистични школи по света. Нужно е да огледаме „своята къща“, преди да учим представителите на другите научни области как да строят терминологичните си системи. И друг път сме подчертавали, че поколението езиковеди, работило преди нас, търсеше типичните български явления и ги описваше на ясен и разбираем език. След тях се появи една внушителна маса изследователи, които изпитваха преклонение пред чуждоезичните методики и копираха всичко, направено там: до края на 80-те години се копираха рускоезични работи, а сега е на мода да се вземат постановки от англоезичната научна литература. Под маската на висока осведоменост и начетеност се появяваха публикации без приносна стойност. Този подход затлачи терминологичните постройки и

чрез терминологичната синонимика превърна лингвистиката в ребус. Налице са такива нечетивни трудове, които са ярък пример на еkleктизъм. Сега чрез интернет тази дейност е значително улеснена. Чуждите автори цитират наши публикации само в случаите, в които вземат събрани конкретни илюстративни примери, за да подкрепят разсъжденията си, т.е. ние не им предлагаме оригинални наши теоретични постановки и обобщения. Това провинциализира нашата наука.

ЛИТЕРАТУРА

Армянов 1992: *Армянов, Г.* Речник на съвременния български жаргон, София, БАН.

Виденев 2000: *Виденев, М.* Увод в социолингвистиката, София, Делфи-издат.

Виденев 2007: *Виденев, М.* Идентификация по езика, София, Фенея.

Виденев 2013: *Виденев, М.* Езиковедски шрихи и етюди, София, МСД.

Иванов 1974: *Иванов, Й. Н.* Гоцделчевският мешругански говор. – В: Българска диалектология (проучвания и материали), кн. VII, София, БАН.

Карастойчева 1988: *Карастойчева, Цв.* Българският младежки говор, София, Наука и изкуство.

Карастойчева 2014: *Карастойчева, Цв.* Скиорският сленг в Самоков. – В: Проблеми на социолингвистиката, т. 11, София.

Стойков 1946: *Стойков, Ст.* Софийският ученически говор. – В: ГСУ, Истор.-филолог. фак., София.

Стойков 1993: *Стойков, Ст.* Българска диалектология, София, БАН.

Шишманов 1895: *Шишманов, Ив. Д.* Бележки към българските тайни езици и пословечки говори. – В: Сборник за народни умотворения, т. 12, София.

CURRIE, H. 1952. Projection of Sociolinguistics: The relationship. – In: A Various Language: Perspectives of American Dialects, New York.

HRONEK, J. 1972. Obecná čeština, Praha, SPN.

✉ *Акад. проф. д.ф.н. Михаил Виденов*
Факултет Славянски филологии
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
бул. „Цар Освободител“ № 15, 1504 София, България
mihail_videnov@abv.bg

✉ *Acad. Prof. D. Sc. Mihail Videnov*
Faculty of Slavic Studies
Sofia University “St. Kliment Ohridski”
15 Tsar Osvoboditel Blvd., 1504 Sofia, Bulgaria
mihail_videnov@abv.bg